

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2012

Εισαγωγή του αφιερώματος

Καλλιόπη Χατήρα

Μανόλης Δαφέρμος

Το 1925 ο Sigmund Freud έγραψε: «Ρίχνοντας ένα βλέμμα πίσω, στο μέρος της εργασίας που μου δόθηκε να εκπληρώσω στη ζωή μου, μπορώ να πω λοιπόν ότι έχω ανοίξει πολλούς δρόμους και έχω δώσει πολλές ωθήσεις, οι οποίες θα μπορέσουν να καταλήξουν σε κάτι στο μέλλον. Δεν μπορώ ο ίδιος να ξέρω εάν αυτό το κάτι θα είναι πολύ ή λίγο» (Freud, 1925/1950, p. 32).

Ποια είναι η παρούσα κατάσταση και ποιο το μέλλον της θεωρίας του; Μια εκατονταετία μετά, το έργο του θεμελιωτή της ψυχανάλυσης προκαλεί έντονες αντιπαραθέσεις, έριδες, συγκρούσεις (Robinson, 1993· Kandel, 1999· Dufresne, 2007· Meyer, 2007· Grünbaum, 1984· Sachs, 1991). Είναι λίγες οι θεωρίες στο πεδίο της επιστήμης που προκάλεσαν τόσο αντικρουόμενες, αντιφατικές στάσεις στην επιστημονική κοινότητα: αμηχανία, ενθουσιασμό, απόρριψη.

Το 1993 το περιοδικό “Time” κυκλοφόρησε με εξώφυλλο τη φωτογραφία του Freud με τίτλο: «Είναι ο Freud νεκρός;» Σύμφωνα με τον Kandel (1999), η ψυχανάλυση επαναστατικοποίησε την κατανόηση της ψυχικής ζωής κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Ο Kandel (1999) διαπιστώνει ότι κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα η ψυχανάλυση συνεχίζει να αναπτύσσεται και σε ορισμένους τομείς έχει να επιδείξει σημαντικά αποτελέσματα όμως, η ανάπτυξή της είναι λιγότερο εντυπωσιακή.

Παρά το γεγονός ότι είναι ισχυρές οι φωνές εκείνων που αναφέρονται στο μη επιστημονικό χαρακτήρα της θεωρίας του Freud (Popper, 1962· Grünbaum, 1977), το ενδιαφέρον για το έργο του Freud όχι μόνο δεν περιορίζεται, αλλά κλιμακώνεται. Μια αναζήτησή μας στο Amazon.com φανέρωσε 8.335 τίτλους βιβλίων περί Freud. Μια αναζήτηση στο Google Scholar έδωσε ως αποτέλεσμα 305.655 ετεροαναφορές σε έργα του Freud, εκ των οποίων, οι 106.457 έγιναν μετά το 2007. Όμως, το ζήτημα δεν είναι τόσο οι ποσοτικοί δείκτες του ανερχόμενου ενδιαφέροντος για την ψυχανάλυση, όσο ορισμένα νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της στροφής: οι απόπειρες υπέρβασης της ρήξης μεταξύ συμπεριφορισμού και ψυχανάλυσης μέσω της δημιουργίας ενοποιημένου συστήματος Ψυχολογίας (Henriques, 2003), ο διεπιστημονικός χαρακτήρας των προεκτάσεων της ψυχανάλυσης (Kitcher, 1992), ο προωθημένος αναστοχασμός για το φιλοσοφικό και επιστημολογικό υπόβαθρο της ψυχανάλυσης (Wollheim, & Hopkins, 1984· Grünbaum, 1993· Ricoeur, 1970), οι απόπειρες σύνδεσης της ψυχανάλυσης με την ανάλυση της σύγχρονης κοινωνικοπολιτισμικής συγκυρίας (Zizek, 1991· Parker, 2011), η εμφάνιση νέων ερμηνειών και «αναγνώσεων» της Ιστορίας της ψυχανάλυσης (Roazen, 2001· Mitchell & Black, 1995· Makari, 2008· Freud, Freud, & Grubrich-Simitis, 2006).

Από την εποχή της πρωταρχικής εμφάνισης της ψυχανάλυσης πολλές από τις ιδέες της διατηρήθηκαν, ενώ άλλες τροποποιήθηκαν και μετασχηματίστηκαν από τους μετέπειτα ψυχαναλυτές. Μια από τις σημαντικότερες κατακτήσεις της ψυχανάλυσης συνίσταται στην ανάδειξη της σημασίας του ασυνείδητου στις ψυχικές διαδικασίες. Ταυτόχρονα, στην ψυχανάλυση υπάρχουν ιδέες αμφισβητούμενες ή ανεπαρκείς (π.χ. η ιδέα περί παιδικής σεξουαλικότητας).

Η συζήτηση γύρω από τη φύση, τη θέση (status) και τους στόχους της ψυχανάλυσης γεννημένης ως «Talking cure» (ομιλούσα θεραπεία) ξεκαθαρίζει

βαθμιαία, αλλά φαίνεται να αποτελεί ένα φαινόμενο που υπερβαίνει, κατά ένα μεγάλο μέρος, το θεραπευτικό πλαίσιο, πάντα αυτό να ανοίγεται πολύ, όσον αφορά τον χρόνο της θεραπευτικής διαδικασίας, και να μην ολοκληρώνεται ακόμη. Διαφαίνεται η πρόθεση, εκ μέρους των ιατρικών και ψυχολογικών εταιρειών, να συμπεριλάβουν την ψυχανάλυση μέσα στην ψυχοθεραπεία, χωρίς να είναι τίποτε ξεκάθαρο στο νομοθετικό πλαίσιο που ρυθμίζει την άσκηση της ψυχοθεραπείας και χωρίς να υπάρχει ρητή αναφορά στην ψυχανάλυση.

Όμως, η ψυχανάλυση που εμφανίστηκε αρχικά ως θεραπευτική μέθοδος, στη συνέχεια, ξεπέρασε τα πλαίσια της Ψυχολογίας και αναπτύχθηκε ως μια ευρύτερη θεωρία με σημαντικές συνεπαγωγές σε ποικίλους κλάδους (Κοινωνική Ανθρωπολογία, Βιολογία, Λογοτεχνική Κριτική, θρησκευσιολογία, πολιτική επιστήμη, κλπ.) (Kandel, 1999· Kitcher, 1992). Η προεκβολή της ψυχανάλυσης σε νέα πεδία έρευνας ανέδειξε τις δυνατότητες, αλλά και φανέρωσε, επίσης, τους περιορισμούς της ψυχανάλυσης (Voloshinov, 1976). Όμως, ο κριτικός αναστοχασμός του επιστημονικού κεκτημένου της ψυχανάλυσης δεν μπορεί να στηριχτεί στη στείρα άρνηση, αλλά σε ένα γόνιμο και ανοικτό διάλογο.

Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχει σεβασμός και προσεκτική μελέτη των ποικίλων προσανατολισμών που αναπτύσσονται σε ένα επιστημονικό κλάδο. Κανένας διανοούμενος δεν μπορεί να αγνοήσει τα ανοικτά ερωτήματα που έθεσε η ψυχανάλυση ανοίγοντας νέους δρόμους για την επιστήμη. Για παράδειγμα, το ασυνείδητο που τέθηκε από την ψυχανάλυση ως κομβικό πρόβλημα αφορά και τους επιστήμονες, όταν σκέφτονται, διερευνούν και επιχειρούν να επιλύσουν σύνθετα προβλήματα. Ο Hadamard¹ στην έρευνά του για την ψυχολογία της ανακάλυψης στα Μαθηματικά οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι ρίζες της δημιουργικότητας δεν βρίσκονται τόσο στη

¹ Ο Jacques Salomon Hadamard είναι διάσημος Γάλλος μαθηματικός (1865-1963) με σημαντικές συμβολές στη θεωρία των αριθμών, τη διαφορική γεωμετρία, τη μελέτη των διαφορικών εξισώσεων, κ.α.

συνείδηση, όσο στην μακρόχρονη ασυνείδητη διαδικασία της επώασης των νέων ιδεών (Hadamard, 1954). Ο Poincaré² (1996) διατύπωσε την άποψη ότι η μακρόχρονη προκαταρκτική εργασία του ασυνείδητου συμβάλλει στην επιλογή του βέλτιστου, δημιουργικού συνδυασμού στα Μαθηματικά.

Όμως, η συμβολή της ψυχανάλυσης δεν συνίσταται μόνο στην τοποθέτηση του ζητήματος του ασυνείδητου. Ο Klaus Holzkamp (1991), θεμελιωτής της Γερμανικής Κριτικής Ψυχολογίας υποστήριξε ότι σε αντιδιαστολή με την κυρίαρχη λειτουργιστική Ψυχολογία η ψυχανάλυση εμπεριέχει την κλασική κατανόηση της ψυχολογικής επιστήμης του υποκειμένου, όπου η υποκειμενική κατάσταση, ο προσωπικός πόνος, οι εσωτερικές συγκρούσεις, οι ανησυχίες και τα αισθήματα ενοχής των ανθρώπων γίνονται βάση της επιστημονικής ανάλυσης. Υπάρχουν βέβαια ποικίλες ενστάσεις (αρκετές από αυτές δικαιολογημένες) σχετικά με τις συγκεκριμένες προσεγγίσεις, που υιοθετεί η ψυχανάλυση, αλλά αναμφίβολα η τοποθέτηση του ζητήματος της υποκειμενικότητας ως κομβικό διακύβευμα της ψυχολογικής έρευνας αποτελεί σημαντική συνεισφορά της.

Η ψυχανάλυση αποτελεί, εκτός των άλλων, ένα μέσο, που μπορεί να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξη. Οι ψυχολόγοι και οι ψυχίατροι καλούνται να κατανοήσουν καλύτερα τη λειτουργία του ψυχισμού τους, επειδή αυτό τους επιτρέπει να αποκτήσουν επίγνωση σχετικά με τον τρόπο σκέψης τους. Η ψυχανάλυση παρέχει τη δυνατότητα για μεγάλη ελευθερία σκέψης και αναζήτησης σε ελλιπώς διερευνημένες πτυχές του εαυτού. Από αυτό το πρίσμα μπορεί να λειτουργήσει ως μια στρατηγική για υλοποίηση στην πράξη της σωκρατικής αρχής «*γνώθι σαυτόν*».

² Ο Jules Henri Poincaré (1854 – 1912) είναι διάσημος Γάλλος Μαθηματικός, φυσικός και φιλόσοφος της επιστήμης.

Στο παρόν αφιέρωμα επιχειρείται η ανάλυση ενός από τους άξονες ανάπτυξης της ψυχανάλυσης που ξεκινά από το έργο του Freud και φτάνει στο έργο του Lacan. Ως γνωστόν, ο Lacan κήρυξε την “επιστροφή στο Freud” υιοθετώντας μια γλωσσολογική ανάγνωση του έργου του Freud, στηριγμένη στη αρχή ότι «το ασυνείδητο είναι δομημένο ως γλώσσα» (Žižek, 2007, p.3). Το αφιέρωμα περιλαμβάνει κείμενα που φωτίζουν πλευρές του θεωρητικού υπόβαθρου της ψυχανάλυσης, όπως επίσης μελέτες ψυχαναλυτικών θεραπευτικών παρεμβάσεων. *Άλλωστε η σύζευξη θεωρητικών μελετών και πρακτικών θεραπευτικών παρεμβάσεων αποτελεί έκφραση μιας από τις ιδιαιτερότητες και τις μεγαλύτερες προκλήσεις της ψυχανάλυσης.*

Στο άρθρο του Jacques-Alain Miller *Το παράδοξο της γνώσης περί της αλήθειας* εξετάζεται ο χαρακτήρας της γνώσης και της αλήθειας υπό το πρίσμα της ψυχαναλυτικής θεωρίας του Lacan. Στο εν λόγω κείμενο επιχειρείται η ανάλυση της παράδοξης αντίληψης του Lacan ότι η αλήθεια δεν είναι γνώση και δεν μαθαίνεται. Σε αντιστοιχία με τη λακανική ψυχανάλυση η αλήθεια δεν μαθαίνεται, αλλά εκφράζεται, περνά μέσω του στόματος του ομιλητή, χωρίς εντούτοις να ανήκει σε αυτόν. Η παραδοξότητα της λακανικής επιστημολογίας που σαφώς βρίσκεται στον αντίποδα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ολοκληρώνεται με την υιοθέτηση της θέσης για την φρίκη της αλήθειας και τη φρίκη της γνώσης.

Η Μαρίνα Φραγκιαδάκη στο άρθρο *Ένα φροϋδικό σύμπτωμα* επιχειρεί να αναδείξει τη σημασία της αυτοανάλυσης του Freud στη διαμόρφωση της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Πιο συγκεκριμένα, το κείμενο ρίχνει φως σε ένα επαναλαμβανόμενο σύμπτωμα του ιδρυτή της ψυχανάλυσης στη βάση της ανάλυσης μιας παιδικής ανάμνησής του. Η έμφαση στο ρόλο του πατέρα κατά την ανάλυση

αυτού του συμπτώματος λειτουργεί ως γέφυρα μεταξύ της φροϋδικής και της λακανικής ψυχανάλυσης.

Στο κείμενο του Νικόλαου Μυλωνά *Η επίδραση των εξελικτικών θεωριών στη σκέψη και το έργο του Freud* επιχειρείται η κριτική αποτίμηση της επίδρασης των εξελικτικών θεωριών στη διαμόρφωση της θεωρίας του ιδρυτή της ψυχανάλυσης. Ιδιαίτερη έμφαση προσδίνεται στην ανάλυση των επιρροών της δαρβινικής θεωρίας και του λαμαρκισμού στο έργο του Freud. Στο κείμενο τίθεται ένα σύνθετο, ανοικτό ερώτημα: με ποια θεωρία της εξέλιξης συμφωνούσε ο Freud; Ο συγγραφέας του άρθρου επιχειρεί να αναδείξει κάποιες στρατηγικές προσέγγισής του.

Η Ντόρα Περτέση στο άρθρο *Ο Lacan και η λογοτεχνία* επιχειρεί μια ανάγνωση της Αντιγόνης του Σοφοκλή υπό το πρίσμα του Lacan. Στο κείμενο αναδεικνύεται η σημασία της τέχνης για την ψυχολογία και για την ψυχανάλυση. Η συγγραφέας εστιάζεται κυρίως στη διερεύνηση της επιθυμίας της Αντιγόνης που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια «Άτη». Η Αντιγόνη παρουσιάζεται ως ένα υποκείμενο που ακολουθεί ως το τέλος την επιθυμία του, όσο ακραίες συνέπειες και αν επιφέρει αυτή η επιλογή.

Στο άρθρο του Δημήτρι Βεργέτη *Το υποκείμενο του ασυνείδητου, το αντικείμενο α, ο φαλλός* παρουσιάζονται ορισμένες διαστάσεις του εγχειρήματος του Lacan για “Επιστροφή στο Freud”. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην ανάλυση της έννοιας του διχασμένου υποκειμένου, που προσδιορίζεται από τη συμβολική τάξη της γλώσσας. Σε αντιδιαστολή με τις ευρέως διαδεδομένες αντιλήψεις, ο Βεργέτης υποστηρίζει ότι η συνδυαστική του σημαίνοντος στον Lacan δεν έχει τις καταβολές της τόσο στη γλωσσολογική θεωρία του Saussure, αλλά στη μαθηματική θεωρία του Markov. Επίσης, διατυπώνει την άποψη ότι ο Lacan επανεκτιμά τη φροϋδική αντίληψη της σεξουαλικότητας και ανανεώνει τη θεωρία της ενόρμησης.

Στο άρθρο των Yves Morhain και Emilie Morhain *Έχθρα και φθόνος στην πράξη του καταστροφέα εφήβου* επιχειρείται η διερεύνηση του ζητήματος της νεανικής εγκληματικότητας υπό το πρίσμα της ψυχανάλυσης. Η προσφυγή του νέου στην επιθετική συμπεριφορά και στην καταστρεπτική πράξη εξετάζεται ως μορφή υπεράσπισης της ναρκισσιστικής ακεραιότητας ενός υποκειμένου που βρίσκεται σε κατάσταση απόγνωσης και βιώνει τον κίνδυνο καταστροφής και κατάρρευσης. Οι συγγραφείς του κειμένου αναδεικνύουν τη σημασία της υποστήριξης των νέων από τους «συμβολικούς διοργανωτές» (γονείς, δασκάλους, θεραπευτές, κλπ.), προκειμένου οι νέοι να καταφέρουν να αντισταθούν στις καταστροφικές τους τάσεις.

Η Γεωργία Φουντουλάκη στο κείμενο *Μια επίκληση στο υποκείμενο και οι συνέπειές της* αναλύει μια κλινική περίπτωση στη βάση της λακανικής ψυχανάλυσης. Οι αυτοκτονικές τάσεις ενός άνδρα παρουσιάζονται υπό το πρίσμα της σχέσης του με την μητέρα του, που δεν επιθυμούσε τη γέννησή του. Στο κείμενο αναδεικνύεται η σημασία της επίκλησης στο υποκείμενο στο πλαίσιο της θεραπευτικής διαδικασίας.

Η Ιωάννα Βεριγάκη στο κείμενο *Από μικρή ήθελα να ήμουν αγόρι* θέτει το ζήτημα του φύλου μέσα από την προοπτική της ψυχανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα, αναλύει την περίπτωση μιας γυναίκας που επιθυμούσε από την παιδική της ηλικίας να γίνει άντρας. Η χρήση πάσης φύσεως ουσιών λειτουργεί για τη συγκεκριμένη γυναίκα ως μέσο για την επίτευξη της ταύτισής της με το ανδρικό φύλο.

Το άρθρο της Καλλιόπης Χατήρα, της Χριστίνας Λιώση και της Ασπασίας Κωστοπούλου *Τα σχέδια παιδιών που πεθαίνουν στα τελευταία στάδια του καρκίνου: αναπαραστάσεις, σημασιολόγηση και ερμηνεία* αποτελεί μια απόπειρα ανάλυσης των αυθόρμητων σχεδίων παιδιών που υποφέρουν από την «επάρατο νόσο». Τα παιδικά σχέδια παρουσιάζονται ως χρήσιμα εργαλεία που μπορούν να βοηθήσουν στην κατανόηση των συναισθημάτων των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο

εξετάζονται οι συμβολισμοί της αναπαράστασης των συναισθημάτων των παιδιών για τον επικείμενο θάνατό τους.

Ευελπιστούμε ότι το παρόν αφιέρωμα θα λειτουργήσει ως έναυσμα για την προώθηση του επιστημονικού διαλόγου και του αναστοχασμού του θεωρητικού κекητημένου και της συσσωρευμένης κλινικής εμπειρίας στο πεδίο της ψυχανάλυσης.

Εν κατακλείδι, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους τους συγγραφείς του παρόντος αφιερώματος και όλους τους κριτές των άρθρων για τη συμβολή τους σε αυτό το εγχείρημα. Επίσης, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον Γιώργο Κανδύλη για την τεχνική υποστήριξη που προσέφερε στο «στήσιμο» του παρόντος τεύχους.

Βιβλιογραφία

- Dufresne, T. (2007). *Against Freud: Critics Talk Back*. Stanford: Stanford University Press.
- Grünbaum, A. (1977). Is Psychoanalysis a Pseudo-Science? Karl Popper versus Sigmund Freud. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 31 (3), 333 – 353.
- Grünbaum, A. (1984). *The Foundations of Psychoanalysis*. Berkeley: University of California Press.
- Grünbaum, A. (1993). *Validation in the clinical theory of psychoanalysis: a study in the philosophy of psychoanalysis*. Madison, CT: International Universities Press.
- Hadamard, J. (1954). *The Psychology of Invention in the Mathematical Field*. New York: Dover Publications
- Henriques, G.R. (2003). The Tree of Knowledge System and the Theoretical Unification of Psychology. *Review of General Psychology*, 7, 150-182.

- Holzkamp, K. (1991). Psychoanalysis and marxist psychology. In C. W. Tolman & W. Maiers (Eds.), *Critical psychology: Contributions to an historical science of the subject* (pp. 81-101). Cambridge: Cambridge University Press.
- Freud, S. (1925/1950). *Ma vie et la psychanalyse*, Traduit de l'Allemand par Marie Bonaparte (1882-1962). Traduction revue par l'auteur lui-même, Collection Idées nrf, No 169. Paris: Gallimard.
- Freud, E., Freud, L. & Grubrich-Simitis, L. (2006). *Σίγκμουντ Φρόυντ: Η ζωή του σε εικόνες και κείμενα* (Κ. Ανδρουλιδάκης, Μ. Μαρκοδημητράκη, Γ. Κουγιουμουτζάκης, Μτφρ.). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Kandel, E. R. (1999). Biology and the Future of Psychoanalysis: A New Intellectual Framework for Psychiatry Revisited. *The American Journal of Psychiatry*, 156, 505-524.
- Kitcher, P. (1992). *Freud's Dream: A Complete Interdisciplinary Science of Mind*. Cambridge: MIT Press.
- Lacan, J. (1966b). *Situation de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Makari, G. J. (2008). *Revolution in Mind: The Creation of Psychoanalysis*. New York: HarperCollins.
- Meyer, C. (2007). *Η μαύρη βίβλος της ψυχανάλυσης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mitchell, S. A. & Black, M. J. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.
- Parker, I. (2011). *Lacanian Psychoanalysis: Revolutions in Subjectivity*. London and New York: Routledge.
- Poincaré, H. (1996). *Science and Method*. Bristol: Thoemmes Press.
- Ricoeur, P. (1970). *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven and London, Yale University Press.

- Popper, K. R. (1962). *Conjectures & Refutations*. New York: Basic Books.
- Roazen, P. (2001). *The Historiography of Psychoanalysis*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Robinson, P. (1993). *Freud and his Critics*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Sachs, D. (1991). In fairness to Freud. A critical review of Adolf Grünbaum's *The Foundations of Psychoanalysis*. In J. Neu (Ed.), *The Cambridge Companion to Freud* (pp. 309–339). Cambridge: C.U.P.
- Zizek, S. (2007). *How to read Lacan*. New York: W. W Norton & Company, Inc.
- Zizek, S. (1991). *An Introduction to Jacques Lacan through Popular Culture*. Cambridge: MIT.
- Voloshinov, V. (1976). *Freudianism: A Marxist Critique*. New York: Academic Press.
- Wollheim, R. & Hopkins, J. (1984). *Philosophical Essays on Freud*. Cambridge: Cambridge University Press.